

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2019

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 10 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C: Rirmi eka mbangu	(40)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata ehansi ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hileswi ti nga xiswona eka phepha ra swivutiso.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A: 50 wa timinete	
XIYENGE XA B: 20 wa timinete	
XIYENGE XA C: 50 wa timinete	
9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI

1	Mariya Mathebula a a ri mativula endyangwini wa Khangela na N'wa-Mageza. U kurile a ri n'wana wo yingisela vatswari va yena eka hinkwaswo leswi a byeriwa swona. Loko a fika ka Giredi ya 12 u hlayile tibuku onge a nge he pfuki a hlayile na siku na rin'we. Leswi swi tsakisile vatswari va yena tanihileswi ka vona dyondzo a yi ri rivoningo ra vutomi. Vadyondzisi va yena a va tinyungubyisa hi ndlela leyi a tirha ha yona. Leswi swi endlile leswaku vadyondzikulobye va sungula ku va na mavondzo hikuva vadyondzisi a va tirhisa yena loko va endla xikombiso xa n'wana lonene.	5
2	Van'wana vadyondzi a va n'wi nyikile na vito lerintshwa, loko a hundza va ku: 'Hi xexo xihesi.' Kasi leswi a swi kalanga swi n'wi khunguvanyisa hikuva a swi tiva leswaku u lava yini vuton'wini. Loko ku huma mbuyelo wa kotara yo sungula a bile Giredi ya 12 hinkwayo ku kala na un'we loyi a n'wi tshinelela. Swi fambisile sweswo ku kala lembe ri hela. Loko ku fika nkarhi wo huma ka mbuyelo wo hetelelela hi Sunguti kwala ka siku ra vumune vadyondzisi a va languterile mbuyelo wa Mariya hi mahlo yo tshwuka kasi na vatswari va yena a va etlelangi, va kale va lorha na swilo swo huma endleleni hikokwalaho ka nkelunkelu lowu a va ri na wona. Hi matakuxa kwala ka awara ya mune a va pfukile ku tilulamisa ku ya exikolweni ku ya amukela mbuyelo wa Mariya va rivala leswaku vaxikolo va te xi ta pfula hi awara ya nhungu.	10 15
3	Loko nhloko ya xikolo a fika u kumile leswaku a va karhele na ku tshama. A nga va hlwerisangi u va nyikile byona hi ku copeta ka tihlo, ntsako lowu a wu ri kona a wu hahlula na mazingi. Mariya a humile hi tinyeleti eka tidyondzo ta yena hinkwato. U vile a tekiwa eyunivhesiti ya Sefako Makgatho laha a nga ya dyondzela vudokodela. Endzhaku ka malembe mambirhi swa xikolo swi sungurile ku n'wi tikela hikuva se a tinghenisile eka timhaka ta vugangu a nga ha ri na mhaka na tidyondzo ta yena.	20 25
4	Minkarhi yin'wana na le tllasini a nga yi a titshamela na 'babes' wa yena ku vula ka vana va manguva lawa. A nga ha pasi kasi na le kaya a va nga swi tivi leswaku a nga le ku dyondzeni. A va hembangani va khale loko va ku n'warhimbirhi yin'we yitshwa nkanga. Kute loko ku hela malembe ya nkombo laha a fanele a heta tidyondzo ta yena, a sungula ku ka a nga ha muki ekaya. Loko va n'wi fonela a nga hlamuli riqingho ra yena. Leswi swi endlile leswaku vatswari va yena va sungula ku vilela kutani va vona swi antswa ku ya eyunivhesiti va ya tivonela hi voxu. Va te loko va fika va kuma leswaku Mariya a nga ri kona eyunivhesiti. Loko va vutisisa va kumile leswaku a a tshikile.	30 35

5 Hiloko va sungula ku hlanganahlangana hikuva a va nga swi tivi leswaku va ta khoma kwihi va tshika kwihi. Va fambile va lava tindhawu hinkwato leti a va ehleketa leswaku va nga n'wi kuma kona kambe ko fana na kwala. Endzhaku ka masiku va kumile leswaku Mariya a a tshama na wanuna un'wana wa xiyimo xo chavisa kasi na xiyimo xa miri wa Mariya a xi nga ha twisiseki. Swidzidziharisi a swi tekile ndhawu evuton'wini bya yena, a a hlakarile ku nga ha ri yena Mariya luya wa phyembye. Swi n'wi tikerile N'wa-Mageza ku swi amukela kasi loko ku ri Khangela yena a hlundzukile swinene, a byela nsati leswaku va tlhelela ekaya va siya Mariya hikuva hi leswi a nga tihlawulela swona. Ndzhaku ka lembe Mariya u tlhelerile kaya a ya kombela ku rivaleriwa, digiri ya vudokodela yona a yi tsandzile. 40 45

[Vutitumbuluxeri]

- 1.1 Xana vatswari va Mariya i vamani? (2)
- 1.2 Hikokwalaho ka yini vadyondzisi va rhandza Mariya ngopfu hi nkarhi lowu a ri eka Giredi ya 12? (2)
- 1.3 I yini lexi a xi endla leswaku vadyondzikulobye va Mariya va n'wi thya vito ra Xihesi. ? (2)
- 1.4 Hi ku vona ka wena i yini lexi a xi endla vatswari va Mariya va va na nkelunkelu hi siku ra ku huma ka mbuyelo? (2)
- 1.5 Nyika tinhlamuselo ta swivulwa leswi landzelaka:
- 1.5.1 Hi ku copeta ka tihlo. (2)
- 1.5.2 N'hwarhimbirhi yin'we yi ta tshwa nkanga. (2)
- 1.6 Mariya a dyondzela tidyondzo ta yini loko a ri eyunivhesiti? (1)
- 1.7 Xana Mariya u tsandziwile hi yini ku pasa eyunivhesiti? (2)
- 1.8 Hi yini dyondzo leyi u yi kumeke eka xitshuriwa lexi? (2)
- 1.9 U nga va tsundzuxa yini vantshwa hi leswi humeleleke hi vutomi bya Mariya. (2)
- 1.10 Hi yihi mhaka leyi kombisaka leswaku Mariya a a nyuma ku tihlanganisa na vatswari va yena? (2)
- 1.11 Ku saseka ka Mariya a ku onhiwile hi yini ke? (1)
- 1.12 Ku va Khangela a siyile Mariya endzhaku ka ku va a n'wi kumile i mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

[Xi huma eka: www.wikipedia.org]

- 1.13 Hlamusela leswi humelelaka eka xifaniso lexi? (2)
- 1.14 Xana u vona swi ri kahle ku va vanhu lava va nga eka xifaniso va endla leswi va swi endlaka swin'we ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.15 Hi ku vona ka wena vanhu lava nga eka xifaniso lexi va titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa leswi Afrika-Dzonga yi nga vuyerisiwa xiswona eka Khapu ya Misava ya 2010.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70, u kombisa LESWI AFRIKA-DZONGA YI NGA VUYERISIWA XISWONA EKA KHAPU YA MISAVA YA 2010.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**TIKO LERI**

Xana vanhu va te yini loko muhlaleri wo hetelela a ya ekaya, loko muviki wa mahungu a tsala atikili ya yena yo hetelela hi xipanu xa yena lexi hluriweke, loko *vuvuzela* yi hambana na mpfumawulo wa yona wo hetelela wo tsana? Xana Khapu ya Misava ya bolo yi hi siyerile yini eAfrika-Dzonga.

A yi nyikangi ntsena madzanadzana ya vaaki mintirho na vuswikoti. Yi nyikile Afrika-Dzonga nkarhi lowu pimiweke wo titivisa ematikweni ya le handle. Miako ku nga ri timbala ta mintlangu ntsena, mapatu na mabiloho, vuphatsamelo bya swihahampfhuka na mapatu ya mabazi na swona a swi antswisiwile leswi nga ta vuyerisa tiko eka malembedzana lawa ya ha taka.

Khapu ya misava yi nyikile tiko leri xilo xo khomeka xo ka xi nga xaviwi: vutinyungubyisi bya le henhla lebyi kumeriweke eku tikeneni. Nhlayo ya vayeni leyi ringaneke ya kwalomu ka miliyoni yi pfunile ku pfula mahlo ya va misava ku tiva Afrika-Dzonga na vuswikoti bya yona eka timhaka ta vubindzurisi na vuvekisi bya swa timali. Vugevenga eCape Town byi hungutekile hi 90% naswona ku hava mhangu yo chavisa leyi vikiweke eka tiphaka ta vaseketeri va bolo.

Khapu ya Misava a yi nga ta herisa swiphiso swa tiko swa tipolitiki na ikhonomi kambe yi tisile vun'we na vutitshembi ehenhla ka leswi kumeriweke eku tikeneni swi tlhela swi endliwa kahle.

Fifa yi endlile xiboho lexi nga na nsusumeto wa ku nyika Afrika-Dzonga ku fambisa Khapu ya Misava. Afrika-Dzonga yi hlamurile hi vutlhari.

[Yi hundzuluxeriwile yi huma eka: *Sunday Times*, 4 July 2010]

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

NHLANGANO WA VUHAXI WA AFRIKA-DZONGA

Mpundzu, nhlikani, madyambu, hungasa na hina!!

Chayela na hina!

Tidyondzo, mahungu, mintlangu ... swa kumeka.

Mamiliyoni ya Afrika-Dzonga ya phameriwa hi hina.

Hakela **layisense** ya wena ya thelevixini wena muamukeri wo tshembeka!!!

[Xifaniso xi huma eka www.google.co.za.]

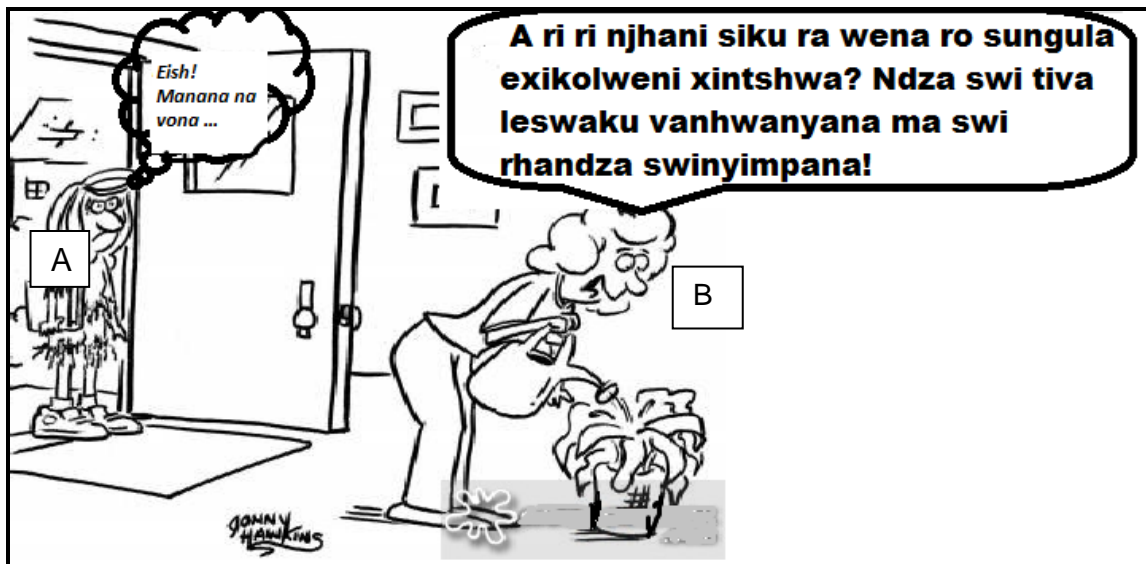
- 3.1 Xana xinavetiso lexi xi kongomisiwile eka vamani? (1)
- 3.2 I yini lexi kombisaka leswaku Nhlango wa Vuhaxi wa Afrika-Dzonga wu haxela vanhu vo tala? (1)
- 3.3 Xana u swi vona hi yini leswaku nhlango lowu wu haxa na swin'wana ehandle ka leswi swi nga eka xinavetiso? (1)
- 3.4 Hi wahi marito lama kombisaka leswaku nhlango lowu wu haxa siku hinkwaro. (2)
- 3.5 Kombisa mahungu mambirhi lawa xinavetiso lexi xi lavaka ku ya fikisa eka muamukeri. (2)

- 3.6 Munavetisi u tirhisile marito 'muamukeri wo tshembeka' ku ...
- A tivisa muamukeri leswaku a hlalela vuhaxi bya nhlango lowu.
 B kombisa leswaku nhlango lowu wa n'wi rhandza.
 C kucetela muamukeri leswaku a hakela layisense ya yena.
 D kombisa leswaku va haxa ntsena loko u hakerile layisense. (1)
- 3.7 Hlamusela leswi Nhlango wa Vuhaxi wa Afrika-Dzonga wu vulaka swona hi marito lawa: 'Chayela na hina!' (2)
- [10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.google.com]

- 4.1 Xana vanhu lava va le kwihi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.2 Ku va munhu wa B a vulavula na munhu wa A a n'wi fularhelile swi hi byela yini? (2)
- 4.3 Hi wihi mfungho lowu kombisaka leswaku munhu wa A u le ku ehlekateni? (1)
- 4.4 Marito ya 'Eish! Manana na vona', ma hi byela leswaku munhu wa A a ...
- A nga lavi ku tsundzuxiwa hi munhu wa B.
 B nga lavi ku rhumiwa nchumu hi munhu wa B.
 C nga lavi ku munhu wa B a n'wi vutisa swivutiso.
 D nga lavi ku pfuna munhu wa B eka leswi a swi tirhaka. (1)
- 4.5 Kombisa vutihlamuleri lebyi munhu wa B a nga na byona mayelana na munhu wa A. (2)
- 4.6 Hi wihi nkoka wa vito leri nga eka khathuni leyi? (2)
- [10]

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

Rhandzu u lo na pfuka nimpundzu a ya hlangana na **maseve** wa yena Tintswalo. Leswi a va ambarile swiambalo swa xikolo a swi tshembisa leswaku va ya **exikolweni**. Va fambile hi ku **hatlisa**, kutani va nghena ebyalweni. Loko va huma kona a va rivarile na leswaku i vadyondzi. 'Moya lowu a wu fe' ku vula tata wa Tintswalo loyi a a vitaniwile leswaku a ta rhwala n'wana wa yena loyi a lo **hliki**, hi mporosi. U rhwarile xisivarhumbu xa yena a kongoma ekaya, a hlundzukile. Nampundzu loko **byalwa** byi hangalakile tata wa Tintswalo loyi a karhatekile swinene emoyeni u te: 'A ndzi ehleketa leswaku u ta tisusa vusiwana, rendzo rin'wana na rin'wana leri hi ri fambeke swin'we i ra nkoka evuton'wini bya hina. Ntsako wa wena na ku va u dyondza swi ndzi nyika ku **rhula**. Byalwa a byi nga ku vuyiseli nchumu handle ko ku hundzula xihlekiso.' Tintswalo u lo na swi twisa sweswo o sungula ku rila a ri karhi a kongoma ekamareni ya yena. 'Vutomi lebyi wo tihlakulela' ku gimeta tata wa Tintswalo. Tintswalo u kombisile ku tisola hi ku hlaya tibuku na ku ka a nga xwi exikolweni. Byalwa u **hambanile** na byona kasi vuxaka bya yena na Rhandzu byi lo namba byi fa.

[Vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Tsavula rito RIN'WE eka xitshuriwa lexi nga laha henhla leri vulaka byalwa. (1)
- 5.1.2 Tsala xivulwa lexi landzelaka xi va eka nkarhi wa sweswi.
Va fambile hi ku hatlisa, kutani va nghena ebyalweni. (2)
- 5.1.3 Sungula xivulwa lexi nga laha hansi hi rihlanganisi 'Hambileswi'.
U rhwarile xisivarhumbu xa yena a kongoma ekaya, a hlundzukile. (2)
- 5.1.4 Tsala xivulwa hi rito 'rhula' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xitshuriwa. (2)
- 5.1.5 Tsala xivulwa lexi landzelaka xi va eka tlhelo ra nandzulo:
Tintswalo u kombisile ku tisola hi ku hlaya tibuku. (2)
- 5.1.6 Tsala risivinene ra rito leri tikisiweke exivulweni lexi nga laha hansi.
A ndzi ehleketa leswaku u ta tisusa **vusiwana**. (1)
- 5.1.7 Tihela u tsala xivulwa lexi u yisa rito leri tikisiweke eka ndhawu yo sungula:
Ntsako wa **wena** na ku va u dyondza swi ndzi nyika ku rhula. (1)

5.1.8 Sungula xivulwa lexi nga laha hansi hi ndlela leyi:

Yena u te:

Byalwa a byi nga ku vuyiseli nchumu handle ko ku hundzula xihlekiso. (2)

5.1.9 Kombisa ntirho wa xirhangi lexi tikisiweke eka rito 'exikolweni'. (1)

5.2 Xiyaxiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G

Ndzi swekiwile etimbiteni letikulu, ndzo nkhulee!
Ndzi mujeko wa Afrika-Dzonga.

[Xi huma eka: www.google.com]

5.2.1 Rito leri tikisiweke i riendli. Tsala xivulwa hi riviti ra rona.

Ndzi **swekiwile** etimbiteni letikulu. (2)

5.2.2 Tihela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi u tsongahata rito leri tikisiweke.

Ndzi swekiwile **etimbiteni**. (2)

5.2.3 Riencisi leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka ri nyika xivulwa nhlamuselo yo karhi. Nyika nhlamuselo ya kona.

Ndzo **nkhulee!** (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80